

תגובה למאמרו של הר"י שביב "מצוה לעומת מוסר- העקידה" ולמאמרו של הר"י בן-נון בעניין יוסף ואחיו*

ברצוני להעיר על שני המאמרים הראשונים שבחוברת. עיקר החידוש שבמאמרו של ר"י שביב (עמ' 12) כי "לא תיתכן סתירה בין מצווה אלוהית ובין תחושה מוסרית אנושית טבעית" זוקק בהכרח דיון בנושאים, כגון - מחיית עמלק, עיר הנידחת וכל כיו"ב. ותמיהני כיצד פטר המחבר עצמו מדיון בנושאים אלה. עוד יש להקשות, מה שבדין מקשה המחבר על עצמו (עמ' 15): "והלא המקרא מעיד בו באברהם, כי משהיה מוכן לשחוט את בנו נתחוויר כי ירא אלוהים הוא", וא"כ הרי "יפה עמד לעשות" (ראה עמ' 12). אלא שתירוץ מזומן לו למחבר על קושיה זו: יראת אלוהים במקרא כרוכה "עם זהירות בפגיעה בנפש אדם" (עמ' 15). ולכך "יש לנו לומר, כי משנמנע אברהם משפוך דמו של יצחק, הוכיח כי גדלה יראתו" וכו'. הווה אומר: "עתה ידעתי" אין פירושו: עתה, משהיית מוכן לשחוט את בנך, אלא היפוכו של דבר: עתה, משהסכמת להימנע מלשחוט את בנך. תירוץ זה אינו מתקבל על הדעת כלל, שהרי המקרא צווח ואומר: "עתה ידעתי כי ירא אלהים אתה ולא חשכת את בנך את יחידך ממני" - יראת האלוהים מתבטאת אפוא דווקא בנכונות לשחוט את יצחק!

ועתה למאמרו של ר"י בן נון. המאמר מתחלק לשניים: בחלקו הראשון, הארוך יותר, דוחה המחבר את התפיסה המקובלת באשר לפרשת יוסף ואחיו; חלק זה משכנע וצודק ללא ספק. בחלק השני מציע המחבר את תפיסתו שלו בעניין, וכאן הדברים משכנעים פחות. שכן, כל התיאוריה כולה מבוססת על הנחת יסוד אחת: המחשבה כי האחים רימו את אביהם באשר לגורלו של יוסף "אף לא עלתה בקצה רעתו" (עמ' 27). על בסיס זה בנויים כל בנייני המחבר שבהמשך. אך דומה, שקשה ביותר לקבל הנחה זו. דומה, שפשוט הדבר, שדווקא זוהי המחשבה הראשונית שתעלה בדעת יוסף, ולא תיאוריות רחוקות על דחיית אביו את בנו אהובו. ברי, שאין יוסף יודע כי הרמאות נעשתה דווקא באמצעות כותונת ספוגת דם, המביאה לדעה כי "טרף טרף"; אך ודאי, שלא עלה כלל בדעתו להניח, שיבואו האחים ויספרו לאביהם בפשטות, כי זרקו את בנו לבור ריק, אין בו מים. אין ספק בלל, שהניח יוסף, כי בוודאי ירמו האחים את אביו בדרך זו או אחרת, וכבר מצינו אותם עונים במרמה בפרשת דינה. האפשרות שהאחים לא ירמו, קיימת, רק בתנאי שאביו ידע הכול מראש, ושלחו על מנת כן שיזרקוהו לבור. ודבר זה באמת לא עלה כלל "בקצה דעתו" של יוסף, ובדין. נמצאת הקושיה עומדת במקומה.

* מורסם במגדים א'

לפיכך נראה, שאין לפרש עניין זה אלא בעקבות חז"ל. וכך שנינו במדרש תנחומא (וישב, ח): "כיוון שראה יוסף את עצמו בכך, התחיל אוכל ושותה, מסלסל בשערו ואומר: ברוך המקום שהשכיחני בית אביי, ובהמשך: "למה מיאן? א"ר יהודה בר שלום: שראה איקרנין של אביו, ואמר לו: יוסף, עתידין אחיך להיכתב באבני אפוד, תרצה שתהא חסר מכללך?!". אין ספק, שהביטוי - "השכיחני בית אביי", אינו מיוסד אלא על הכתוב בלידת מנשה: "כי נשני אלהים את כל עמלי ואת כל בית אביי". נשייה זו נדרשה אפוא אצל חז"ל לא כדבר הבא בעל כורחו של יוסף ובשל שתיקת בית אביו, אלא כתופעה שיוסף הוא המואשם בה. אף הינתקותו של יוסף ושבתו מכלל שבטי ישראל עלתה אמנם על הדעת - אך לא בעל כורחו של יוסף, כי אם בעטיו ובחטאו. נמצא, כך יש לפרש את העניין. לא תהליך התשובה של האחים בלבד הוא המתואר בפרשת יוסף ואחיו כי אם תשובת האחים מחד ותשובת יוסף מאידך. שכן, יש להבין, כי יוסף במצרים לאחר הניתוק האכזרי שנותק מבית אביו - עדיין איש צעיר הוא, שוקק חיים ורצון. אין הוא רואה כל סיכוי כי יושב אי פעם לבית אביו, ואם חפץ חיים הוא, עליו להתערות בחברה המצרית. מאידך ברי, שאין הוא יכול ואין הוא רוצה להשתחרר מערכי היסוד שהנחיל לו אביו, ושם שמיים עדיין שגור על פיו. מעתה מתחיל אפוא מאבק גדול בלבו של יוסף. יש שהוא רואה עצמו כמצרי - צפנת פענח הנשוי לבת פוטי פרע. "כל בית אביו", בתודעתו מתחיל להזדהות עם "כל עמלו", שממנו הוא מצליח אט אט להשתחרר כמחלום רע. והנה, לפתע פתאום חורג החלום הרע מנבכי העבר, ומתגשם לנגד עיניו: אחיו, בני אביו, מתייצבים לפניו. התגובה הראשונית היא: "ויתנכר יוסף". האומנם יאלצוהו אחיו להזדהות עמהם, לחזור אחורנית, לראות שוב רק "עמל"? לא, בינתיים התבסס יוסף במעמדו המצרי, הרי הוא משנה למלך, ואין לו ולאחיו, שונאיו ומוכריו, ולא כלום. ברם, התייצבותם של עשרת אחיו לפניו, ללא בנימין אחיו האהוב, בן אמו הטמונה עמוק בזיכרונו, מעוררתו למחשבה: שמה ינסה להביא אליו, באמצעות האחים, את בנימין? אפשר יתגבר על הרגשת היתמות וחוסר הבית ע"י צירוף בנימין אליו, ושניהם יחד יקימו את בתיהם במצרים? תכנית זו קורמת עור וגידים, ושלבה המתוכנן האחרון הוא השתלת הגביע באמתחת בנימין, באופן שיוכל להשאירו אצלו לתמיד. ברם, בשם שדמות דיוקנו של אביו מנעה בעדו מחטוא עם אשת פוטיפר כך אף כאן שוברת לבסוף דמות דיוקנו של יעקב את חומת ההתנכרות של יוסף. שהרי הופעת האחים מחזירה לתודעת יוסף אף את אביו הזקן והאוהב, ואין יוסף מצליח להשתחרר מאשד הזכרונות והחוויית האופף אותו בל אימת שדמות אביו מופיעה לפניו. בד בבד עם התקדמות תכניתו המקורית להבאת בנימין, הולכת וכובשת אותו דמות האב, שזכרה מתבהר ועולה, מתגבש וכובש. השיא מגיע בנאומו של יהודה, הפורט בהצלחה על מיתרי דמותו של האב הזקן, ובו מנצחת בלבו של יוסף דמותו של אביו את כל תרבות מצרים: "ולא יכל יוסף להתאפק... ויאמר... אני יוסף העוד אבי חיי". המאבק הוכרע, ויוסף שב בתשובה בית אביו. אעפ"כ עדיין קיימת גם דמותו של המשנה למלך מצרים, וכהד לתחושותיו הסותרות של יוסף אומר הכתוב: "ויתן את קלו בבכי וישמעו מצרים וישמע בית פרעה". הפור נפל, והמשנה למלך מצרים נאלץ להזדהות לעיני כל מצרים וכל בית פרעה כיהודי, בנו של אותו זקן ואחיהם של אותם מהגרים. אך מכאן ואילך הושלמה

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

תשובת יוסף: הרי הוא מפרנס את כל בית אביו, עולה וקובר את אביו בארץ כנען, ומת תוך השארת צוואה יהודית לכל דבר. פרשת יוסף ואחיו נשלמת עם תשובת האחים מכאן ותשובת יוסף מאידך, והמסך יורד על שנים עשר השבטים המאוחדים סביב מיטת יעקב.

מגדים ב (מרחשוון תשמ"ז)

108